

(Nejen) k ideálnímu realismu

Zdeněk Hrbata

[ÚSTAV PRO ČESKOU LITERATURU AV ČR]

Několikaleté úsilí o přesnější vnitřní členění české literatury 19. století, podložené analýzami a koncepcemi často mířícími proti obecným a tradičně užívaným pojmům (*romantismus*, *realismus*, *neoromantismus* ad.), vedlo k důležitým pojmovým inovacím a pojetím. Z nich nutno připomenout už starší vymezení *literárního biedermeieru* (Dalibor Tureček), dále *české literární romantično* spojené s jeho synopticko-pulzačním modelem (viz TUREČEK ET AL. 2012), nověji pak český a slovenský *literární parnasismus* jakožto kulturní jev (viz HAMAN — TUREČEK ET AL. 2015), po němž následovala poetika českého a slovenského literárního klasicismu (TUREČEK — ZAJAC 2018) — a naposledy aktualizaci někdejšího pojmu *ideální realismus* u Michala Charypara. K nim chci ještě připojit významnou práci Martina Hrdiny a jím navrhované pojmy-atributy rozděluující literární realismus na jeho *synteticko-harmonizující pojetí* a na jeho pojetí *analyticko-kombinatorické* (HRDINA 2015). Krom toho M. Hrdina požaduje věnovat při výzkumu počátků českého realismu zvýšenou pozornost středoevropskému kulturnímu kontextu (německojazyčný kontext české literatury). O tom jistě není z literárněhistorického hlediska — ať už užšího, anebo širšího (kdy do problematiky nevyhnutelně vstupuje komparativní hledisko tzv. generální literatury, zaměřující se např. právě na středoevropský kulturní prostor s jeho příznačnými konfiguracemi) — sporu. Specifičnost a kontury českého realismu by však mohly vyvstávat ještě zřetelněji při průběžném srovnávání s jeho dalšími zahraničními modely či inspiracemi, případně ve srovnávání různých typologických koincidencí bez geneticko-kontaktové souvislosti.

Snaha podat vícevrstevný dějinný model české literatury, jak vyplývá z připomenutých pojetí a konceptů, je podněcována jak dlouhodobými empirickými analýzami, tak návraty k někdejším literárním nebo estetickým polemikám, je podněcována jejich kritickou reflexí, a to vzhledem k soudobým kontextům. Cílem přirozeně bývá zpřesnit, prohloubit literární (a kulturní)

dějiny. Že této historii nevládne čas prosté poslušnosti, směny ani kontinuity, ale že ji mnohdy charakterizuje spíše souběžnost, synchronní mnohost a prostupnost jevů, je už dlouho uznávaná skutečnost. A obdobně tato realita kulturních procesů dokládá, že jejich čas má jinou povahu, jiný průběh než čas třeba politické historie. S vědomím těchto známých skutečností stojíme před pluralitou času, před komplexitou historického času, který je nutné restituovat i ve výzkumu, myšlení a psaní literárních dějin. (Takové, a oprávněné, nároky či proklamace se však někdy dovolávají budoucích zadání, úkolů pro příští.)

Přitom však *raison d'être* psaných dějin literatury spočívá neméně v tom, že literární historik — a výše jmenovaní jsou našimi předními vědci v oboru — zevrubným popisem a výkladem nejenže odůvodněně prohlubuje, důsledně objektivizuje, ale také zpřehledňuje, činí kulturní prostor inteligibilní. A proto i navrhuje nebo inovuje pojmy v soustavě, anebo na jejím pozadí, přirozených „aktérů“ a „organizátorů“ literárních dějin, vývoje literatury, jimiž jsou epochy-období, periody, hnutí, proudy, směry, školy, styly atp. Lze je přirozeně doplňovat o další: nepochybně o formy, žánry, aniž si teď všímám periodizace a „chronologických řezů“ jako klasických (a mnohdy ošidných) operátorů uspořádání dějin. Rád bych připomněl i jiné otázky *literárního pole*: literaturu jako *instituci* (Pierre Bourdieu). S tímto pojetím podle mě souvisejí též *horizonty očekávání* jako klíčové pojmy Jaussovy recepční estetiky. Nebývá spojování pravdy a krásy (ideální realismus), o němž píše M. Charypar nebo M. Hrdina, rovněž výsledkem snahy vycházet vstříc očekávání čtenářů, jejich vkusu, tzn. jak má podle nich vypadat román, poezie apod.? Vždyť M. Charypar často konstatuje u vybraných autorů právě ambivalentní, ne-li eklektický literární styl či dvojdomou estetiku, resp. svého druhu kombinaci realismu a romantismu. Potom by bylo vhodné neoddělovat dějiny literatury od dějin idejí, a ještě přesněji od „dějin samotné představy literatury“, které požadoval Roland Barthes.

Stylově „čistí“ autoři nemají v 19. století převahu ani početní, ani uměleckou. Ostatně pojem *pravdy*, vrátím-li se k inkriminované historické dvojici pravda — kráska, není jednotlitý, výlučně platný pro ten či onen směr: s požadavkem pravdy v umění proti normativní estetice klasicismu přišli romantikové (nehledě teď na jejich přesvědčení o ještě vyšší pravdě poezie). V románech Victora Huga vedle melodramatických příběhů, romantických vizí a antitezí účinkuje i dokumentárnost (např. tzv. historické reportáže); u Balzaka se mísí realismus (jak říkal, oblast přísné pravdy — faktů a výmluvných detailů, které poskytují dějiny) a vizionářství či hra hyperbol. To skutečné, podrobované epické imaginaci, v některých dílech *Lidské komedie* ukazuje své fantastické stránky. — Při analýze, pojmenování a úsilí o koherentní „organizaci“ historického literárního pole se pozornost může upínat k dominantním tendencím (riziko přílišných generalizací — např. „epocha

romantismu/romantismů“) určujícím povahu období včetně směrů, které se vůči těmto tendencím vymezují, protože se jich tak či onak dovolávají, anebo se může obracet k vícevrstevnému prostoru kultury, k synchronicitě literárních jevů a událostí (riziko atomizace, ne-li nomenklaturní pedanterie).

„Podstatou realismu je negace ideálu,“ tvrdil Gustave Courbet v opozici k romantismu. Na pozadí tohoto tvrdého výměru jiného „pravdivého umění“ by spojení *ideální realismus* představovalo *contradictio in adjecto*. Ale významné je, že tato tendence (či idea), kterou chce M. Charypar analyticky prokázat v odpovídající a již navrhované prozaické tvorbě, pochází ze středoevropského prostoru, což jí samo o sobě dává jistou autonomní relevanci. Nelze ovšem u této tendence-představy pominout zřetelné stopy někdejší *belle nature* („krásné přírody/přirozenosti“, tj. přírody očištěné a zušlechtněné rozumem a etikou) klasicismu s jeho ústředním pravidlem pravděpodobnosti ani vklad literárně pedagogického 19. století, zvláště toho českého, pokud přihlédneme k úvahám Elišky Krásnohorské o *ušlechtilém realismu* (viz HRDINA 2015, tamtéž citovaná Libuše Heczková aj.). V této souvislosti je namístě mimo jiné poukázat na George Sandovou a její románové projekce ideálních pojmů o životě (*ideální pravda* tak stojí proti *pravdě pozitivní*) do reálných obrazů.

Je dobře známo, že literární estetika podává různé definice realismu, rozlišuje jeho různé významy a podoby (výchozím bodem všech by měla být autorova mimořádná pozornost vůči skutečnostem, objektivnost), na jejichž protilehlých pólech by mohly stanout *pozitivistický dokumentární realismus* a *umělecký realismus* (rozlišení Jiřího Šrámka [ŠRÁMEK 2012]) s řadou variací, k nimž lze počítat také český nebo středoevropský ideální realismus.

Podrobný nástin, někde už analýza problematiky a jednotlivých literárních a literárně kritických diskurzů, hlavně však odlišování ideálního realismu od poetiky parnasismu, jehož nedávnou delimitaci M. Charypar přijímá, předběžně opravňují literárněhistorickou operativnost konceptu, který by tak zaplnil „terminologický vaká“, diferencoval pohled apod. Ono „zhuštění literárního pole“, jímž „se posílí vzájemná propustnost jednotlivých poetik“ (M. Charypar), je působivá formulace sledující koncepci synopticko-pulzačního modelu. K tomu je samozřejmě nezbytná, jak říká autor, další, rozsáhlejší analýza faktických projevů poetiky v dobové beletrii. Dodejme: jejich způsobů zobrazování (nebo její prezentace diegeze), a to především na úrovni výrazné literární tvorby. Jinými slovy, platnost a váhu prosazovaného pojmu by zvyšovala umělecká kvalita analyzovaných děl.

Michal Charypar mluví o budoucích dějinách literatury 19. století. Nad podobnými projekty se zpravidla vynoří apriorní, nevyhnutelná a prakticko-metodologická otázka: Jak takové dějiny psát? Napsat dějiny literatury je pragmaticko-scientistní úkol.

Literatura

TUREČEK, Dalibor et al.

2012 *České literární romantično. Synopticko-pulzační model kulturního jevu* (Brno: Host)

HAMAN, Aleš — TUREČEK, Dalibor et al.

2015 *Český a slovenský literární parnasismus. Synopticko-pulzační model kulturního jevu* (Brno: Host)

TUREČEK, Dalibor — ZAJAC, Peter et al.

2018 *Český a slovenský literární klasicismus. Synopticko-pulzační model kulturního jevu* (Brno: Host)

HRDINA, Martin

2015 *Mezi ideálem a nahou pravdou. Realismus v českých diskusích o literatuře 1858–1891* (Praha: Academia)

ŠRÁMEK, Jiří

2012 *Panorama francouzské literatury od počátku po současnost II.* (Brno: Host)